

SKÄRGÅRDSLEDEN, LULEÅ SKÄRGÅRD

INNEHÅLL:

Den ljusa kusten	2
Beskrivning av skärgårdsleden	6
Kallaxhalvön	8
Sandön	9
Likskäret-Altappen	17
Hertsön	22
Hindersön	22
Strömmingsören	27
Brändöskäret mm	29
Slutord - Mer att fördjupa sig i	32

Kursiv stil i texten = ledbeskrivning

DEN LJUSA KUSTEN

Välkommen till den ljusa kusten! Norrbottens skärgård är på många sätt annorlunda än andra kustområden i landet. Området har i turistreklam kallats den ljusa kusten, något den gör skäl för på många sätt.

Under maj-juli är dagarna långa eftersom nätterna är ljusa. Fågellivet är intensivt hela dygnet och det växer så det nästan syns. Men även under vintern upplever man skärgården som ljus. Från november-maj är stora delar av skärgården täckt av is och snö, som gör landskapet ljust och inbjudande. Det är därför en åretruntskärgård mer än andra kustområden i landet.

Vintertid kan man färdas med skridskor, spark, skidor och snöskoter på isen eller med bil på de kontrollerade isvägar som går ut till flera större öar. Det bräckta vattnet, landhöjningen och de stora vattenståndsförändringarna är andra kännetecken för Norrbottens skärgård.

Bräckt vatten

De många norrlandsälvarna sötar ut vattnet, så att salthalten blir låg. Bottenviken har därför bräckt vatten med en salthalt av 0,3 %. Det kan man jämföra med världshaven som har ca 3,5 % salthalt.

Det bräckta vattnet för med sig att man saknar de mest saltkrävande arterna från världshaven. Havsdjur som vikaresäl, gråsäl, torsk, strömming och lax blandas med sötvattensarter som gädda, sik och abborre.

Havsfåglar som tobisgrissla, svärta, strandskata och silltrut möter inlandsarter som tjäder och dalripa. Bland växterna finns det också många arter som trivs med det bräckta vattnet. Gultätel, klapperögontröst och strandögontröst är några växter som bara finns längst uppe i Bottenviken.

Landet stiger

Vad som också i hög grad präglar Norrbottens skärgård är landhöjningen. För 10 000 år sedan smälte inlandsisen bort och dess tyngd på

landskapet försvann. Från att ha varit nedtryckt, reste sig nu jordskorpan. Detta pågår än i dag med 90 cm på hundra år.

Den landhöjningen är i högsta grad märkbar för kustbefolkningen, som får se barndomens bryggor och sjöbodas hamna på torra land. Många öar i skärgården kallas än i dag för grund eller skär, namn som bevarats från det att de steg upp ur havet för kanske 1000 år sedan. Och många öar, t.ex. Hertsön heter än i dag ö, fastän de nu hänger ihop med fastlandet.

Vattenståndsmärke från 1872 på Rödkaullen.

Hög- och lågvatten

Genom att Norrbottens skärgård ligger längst uppe i Östersjön, märker vi här mycket stora vattenståndsförändringar. Mellan hög- och lågvatten kan det skilja mer än tre meter. Det beror på att vattnet stiger vid hårda sydliga vindar och lågtryck, medan det sjunker när nordvindar och högtryck för ned vattnet åt söder i Östersjön. På så sätt kan hela Östersjöns vattenvolym "gunga" fram och tillbaka. Det här gör att stränder där det är lätt att ta sig fram vid lågvatten, kan stå under vatten när havet stigit.

En levande skärgård

Norrbottens skärgård är en levande skärgård, inte bara om man tänker på rikedomerna på djur och växter. Det är också en skärgård, där det finns bofast befolkning på flera av de större öarna. På många av öarna finns också fiskelägen, som brukats av befolkningen på fastlandet. Fiske och sälfångst har i alla tider varit viktiga

inkomstkällor för människor vid kusten. Därför hittar man många levande, spännande miljöer med fiskarstugor, sjöbodas och bryggor som vittnar om människans liv i skärgården.

Har man tur kan man hitta personer som kan berätta om gamla tiders fiske och färder på vatten och isar. Idag är skärgården mer tillgänglig än någonsin för besökare. Sommarens båtturer och vinterns plogade isvägar gör att det är lätt för vem som helst att ta sig ut till skärgårdens pärlor. Det finns både matsällen och övernattningsmöjligheter att tillgå.

Strandögontröst

Växter på Bottenvikens stränder

Det finns många sorters stränder – klippränder, blockstränder, sandstränder och gyttjiga stränder. En strandäng har andra växter än en klapperstensstrand eller en blanklipad berghäll. Typiskt för många stränder är, att vi här hittar de naturliga växtplatserna för många ängsväxter. Det är öppet och ljus och liten konkurrens från buskar och träd, en situation som ängsväxter trivs med.

Eftersom landet stiger ur havet, zonerar sig växterna alltefter hur fort de vandrar in. Utanför barrskogen kommer en bård av björk, sedan gråal och därefter lägre buskar som vide, pors och havtorn. Högvatten kan nå långt upp i alskogen. Här kan man hitta driftvallar som vattnet fört med sig.

Utanför buskarna trivs höga örter som strandvänderot, älggräs och ibland den ståtliga strandkvannen. Sedan följer flera gräsväxter och

halvgräs. Madrör bildar täta mattor. Här finns också blåtåtel och krypven.

Längst ut i vattnet står gultåteln, som är endemisk för Bottenviken (=finns bara i ett begränsat område). På sandig mark är strandrågen det vanliga gräset.

Vanliga på Bottenvikens stränder är också en rad av sträväxter som knappsäv, agnsäv, havssälting, östersjötåg, salttåg, norrlandsstarr och liten ärtstarr. Några riktigt vackra blommor hittar vi också på stränderna t.ex. strandvial, kärrvial, åkermolke och strandglim.

Leta också efter några små men vackra skönheter: den rosablommande strandkrypan, den vitblommande saltarven och gulkämpar med sina vackra gula ståndare.

Bottenvikens djur

De djur vi främst förknippar med Bottenviken är sälar. Sommartid ska man ha tur om man får se dem. Gör man det, är det oftast från båten. Vi har två arter av säl i Luleå skärgård – den stora gråsälen och den mindre vikaresälen.

Vikaresälen är egentligen en arktisk art, som blivit "instängd" i Bottenviken sedan istiden. Sin kärlek för is visar den i november, när stora flockar söker upp den första isen i innerskärgården, och då gärna kryper upp på iskanten för att vila. Vikaren lever vintern igenom i packisen och föder där också sina kutar, medan gråsälen drar sig söderut under vintern, undan den fasta isen.

Fastän vi på öarna möter samma fauna som på fastlandet med t.ex. älg, skogshare, tjäder, orre och ripa, är vi också omgivna av verkliga havsarter som roska, tobisgrissla och silltrut. Märkligt nog finns det många arter som vi i vårt land hittar vid kusten – och i fjällen! Hit hör rödbenan, mosnäppan, smalnäbbade simsnäppan, svärtan, sjöorren, silvertärnan och havsörnen.

Några mycket vanliga fåglar längs kusten är småskraken, som ofta fiskar mycket nära stranden, drillsnäppan som flyger drillande över vattenytan och sädesärlan som springer på strandkanten och fångar småkryp.

SKÄRGÅRDSLEDEN

Några vandrare på Hindersön vid Svartören.

Genom skärgårdsleden är det nu möjligt för vem som helst att till fots vandra från fastlandet ut till de allra yttersta öarna. Vandrigen är bitvis tämligen krävande, även om det knappast är några höjdskillnader att tala om. Längs vissa sträckor går leden fram på klapperstensstränder, som kräver både balans och vighet. Leden följer befintliga stigar eller vägar till stor del. Längs andra sträckor följer man strandlinjen. Den är endast på några sträckor markerad i terrängen. Det är den tryckta guiden som förklarar vägen längs hela skärgårdsleden.

Väder och vind mm

Väder och vind i skärgården kan skifta snabbt och därför bör du ha med dig kläder för växlande vädertyper. Även en varm sommardag kan vinden vara besvärlig och kall. Samtidigt

som det nästa stund kan vara vindstill och mycket varmt. Och det är inget ovanligt med en kort regnskur även under soliga dagar.

Vi rekommenderar att ha med följande basutrustning: Regnkläder, Lättare vindtät jacka, Solglasögon, Sköna rejåla skor (det är torrt efter hela sträckan men en hel del ojämnt underlag), Mössa och vantar är bra för dig som vandrar vår och höst. Flaska med vatten, kan fyllas på i Klubbviken, Lövsjärs Fiskehamn och Jopikgården.

Vid stilla väder kan det ibland vara gott om mygg och broms, så myggolja kan vara bra att ha med. Och med kikare på magen och flora och fågelbok i packningen har man god hjälp om man vill uppleva mer av det levande.

Boka båttransport och boende!

Kom ihåg att boka båttransporter och eventuellt boende. Övernattning kan ske i tält eller vid någon av boendeanläggningarna i skärgården.

Information

Luleå turistbyrå tel 0920-45 70 00

Sofia och Lena använder luppen för att se närmare på en av Sandöns växter.

Sofia och Lena har fått skjuts mellan Altappen och Lövskär.

Här är en kort sammanställning av sträckor och roddleder (om man går enligt den här manualen, man kan även åka turbot mellan öarna och då gå något annorlunda):

1. **Kallax flygplats – Tjuvholmssundet 3,0 km vandring** (alternativt taxi från flygstation). Fin badplats halvvägs.
2. **Tjuvholmssundet. Roddled**, där man ror själv över sundet.
3. Alt. 1 Sandön. **Tjuvholmssundet - Klubbviken närmaste vägen 12,2 km vandring**
Alt. 2 Sandön. **Tjuvholmssundet - Klubbviken runt yttre vägen 16,5 km vandring**
4. **Klubbviken-Likskäret. Några minuters båtskjuts** över stora farleden in mot Luleå.
5. **Likskäret - Altappen 4,5 km vandring.**
6. **Altappen-Lövskär. Båtskjuts.**
7. **Lövskär-Hindersöstallarna. 1,4 km vandring.**
8. **Hindersöstallarna-Hindersön. Båt skjuts.**
9. **Hindersön. Gruvan-Jopikgården 2,8 km vandring. Roddled över Ostisundet.**
10. **Hindersön. Jopikgården-nordostspetsen 3,6 km vandring.**
11. **NO-spetsen – Strömmingsören. Roddled.**
12. **Strömmingsören.** Mycket vacker liten ö för egen utforskning.
13. **Strömmingsören-Saxskäret. Båtskjuts.**
14. **Saxskäret-Uddskäret-Brändöskäret 7,1 km vandring.**
15. **Brändöskär. Turbot till Luleå.**

KALLAXHALVÖN

Från Luleå/Kallax flygstation vandrar man till fots de tre kilometrarna till Tjuvholmssundet. Följ utfarten mot Luleå från parkeringsplatsen. Efter hundra meter delar sig vägen vid ett stort Vigenplan som staty. Vägen åt vänster leder mot Luleå. Vägen åt höger leder mot Lulviksbadet och Tjuvholmssundet. Följ den. Snabbast går man längs vägen, men här och var finns en parallell stig på högra sidan ett tiotal meter in i skogen, om man hellre vill känna den mjuka sanden under fötterna.

Vigenplanet vid vägen utanför Luleå Airport.

Kallaxheden

Kallaxheden är ett älvdelta, uppbyggt av sand från Luleälven. Man förstår att det är väldiga mängder sand som älven fört med sig. Både Kallaxhalvön och den stora Sandön som leden går fram över längre fram är uppbyggd just av älsediment. Det vidsträckta, plana och torra delalandet är perfekt att bygga ett flygfält på, så det var naturligt att det hamnade just här. Alla norrlandsstädernas flygfält är faktiskt byggda på älvdeltan. Bäst ser man det i Sundsvall, där E4:an går fram över Indalsälvens delta, alldeles vid flygplatsen.

På den torra sandheden växer nästan bara tall. På marken lever renlavar, lingon, blåbär och kråkbär. Vissa år tar fjällsamebyarna ned sina renhjordar ända till kusten. Då är platser som Kallaxheden fina renbetesmarker med kraftig och läcker renlav.

Halvvägs mellan flygplatsen och Tjuvholmssundet ligger Lulvikens badplats, ett mycket fint havsbad där älvmiljön övergår till havsmiljö. Är det varmt rekommenderar vi ett svalkande bad. I sanden växer det ståtliga gräset strandråg. På andra sidan vattnet ser man Luleås industriområde och de stora isbrytarna, som ligger i hamn och väntar på kommande isvintrar i Östersjön.

Flygsand

Vägen har på vissa ställen skurit igenom flygsandsdyner. Det är dyner, som bildats innan deltat blev bevuxet med skog. Då hade vinden fritt spelrum över sanden. Aktiva sanddyner kommer vi att se längre fram under dagens vandring.

Tjuvholmssundet

Framme vid Tjuvholmssundet slutar vägen. Till höger är det fina badstränder. På vintern fortsätter vägen som plogad äsväg över till Sandön och vidare till Junkön längre ut i skärgården. Folk som har fritidshus på Sandön nyttjar små roddbåtar för att ta sig över. Det är därför det ligger så många roddbåtar uppdragna här. Varför har de handtag där bak som sparkar? Jo, för att kunna skjutas fram på svag is när det behövs. Liknande båtar med två medar under användes förr i tiden vid säljakt på isarna.

Luleås gamla farled

Tjuvholmssundet var den gamla farleden in till Luleå. Särskilt efter att malmbanan från

Gällivare blev klar 1888 krävdes en djup farled för alla malmbåtar. Från 1852-1945 har leden muddrats ett antal gånger. Till att börja med var mudderverken hästdrivna, från 1875 drevs de av maskiner. Våldiga mängder sand har alltså grävts bort för att fördjupa leden till 8 meter. Då först stötte man på berg, som fick sprängas.

1998 upphörde farleden att vara en av yrkesjöfartens infart till Luleå. Då stod nämligen en ny farled klar efter muddringsarbeten mellan Junkön och Sandgrönnorna.

Här får man ro själv över sundet med roddbåt. Tänk på att det kan vara strömt i sundet. Kom ihåg att alltid lämna minst en båt på var sida.

SANDÖN

Sandön är Luleå skärgårds allra största ö, 26 kvadratkilometer stor. Hindersön är bara hälften så stor. Sandön är nästan helt uppbyggd av sand. Mitt på ön finns dock ett berg, Lappmyrberget på vars sluttning det finns ett klapperstensfält, Stenätern, med block som en gång svallats av havets vågor.

Tallhedar och på fuktigare marker täta gran-skogar breder ut sig på ön. Stränderna kantas oftast av en bård av björk och gråal. På ön finns även jordbruksmark vid Sandögårdarna. Öns mest spännande natur är klapperstensfältet och det levande dynlandskapet på Sandöklubben, längst österut.

Vägbanken mellan Tjuvholmen och Sandön.

Tjuvholmen

Idag hänger Tjuvholmen nästan ihop med Sandön. Bara en liten vägbank skiljer dem åt. Här får man en fin utblick mot en del av Luleås industriområde. Man skimtar masugnen. Hit fraktas järnmalm från Malmberget med tåg på malmbanan och omvandlas till järn.

I kanalen mellan öarna syns den vackra blåblommande strandvialen tillsammans med gul topplösa och vit eller rosa vänderot. Tuvor av det höga gräset strandråg ser vi också här. Alla är växter vi kommer att möta på flera ställen längre fram. Runtom oss hörs trädgårdssångarens bubblande sång tillsammans med den sirliga fallande ramsan från lövsångare och den lite klämmigare med knorr på slutet från bofink.

Nu kommer vi över på den egentliga Sandön. Här finns många sommarstugor men även flera permanenta bosättningar, bland annat en riktigt jordbruk som vi ska gå förbi längre fram. Vi följer nu vägen rakt fram. Den går igenom en rätt mager skog, typisk för den torra sandmarken på ön. Efter en kilometers vandring från båtläningen viker en sandig väg av åt höger. Den ska vi följa.

Vi följer vägen åt höger.

Dynlandskap i tallskogen vid vägskälet

Tallskogen växer här på gamla sanddyner. Hur kan de ha bildats? När inlandsisen smälte bort från det här området för 10000 år sen, var landet nedtryckt av ismassorna. Jordytan började återta sin ursprungliga form. Det håller den ännu på med, och reser sig därför med 9 mm/år. Det gör 90 cm, nästan en meter på hundra år, och 9 meter på tusen år. Den landhöjningen är i högsta grad synbar i landskapet.

När isen började smälta bort låg hela Sandön under vatten. Den fanns som en rullstensås, uppbyggd av material som Luleälven fört hit. När åsen steg för steg lyftes upp ur vattnet, kunde vind och vågor börja omvandla den. Finare material och sand svallades bort från vissa delar och lagrades på andra ställen. Ny sand fördes ständigt hit med Luleälven. Snart kunde vinden ta tag i sandkornen och bygga upp dyner, som vandrade tills vegetationen kunde binda dem.

Marken där du står är just sådana sanddyner. Det syns att vinden på nytt får spelrum, där människan bygger vägar eller skapar andra sår i marken? Känn på sanden i vägslänten. Visst är det riktig flygsand? Det ser du om du kastar upp en näve.

Vid den gamla havsstranden var det kanske de växter som du nyss såg vid kanalen som band dynerna. Nu är det istället mjölon, ljung, kråkbär och lingon som tagit herraväldet på en matta av renlavar. Förutom tallen, som trivs på magra torra sandmarker.

Följ nu sandvägen rakt fram.

Efter ett tag delar den sig i två lika stora vägar. Då tar du den vänstra som efter en kilometer leder fram till Stenåkerns naturreservat.

Här finns en informationstavla vid gränsen. Gör en avstickare in i detta märkliga naturområde på egen hand. Du behöver bara gå ett hundratal meter.

Stenåkerns naturreservat

Här lämnar du det mjukt böljande landskapet av gamla sanddyner och kommer i reservatet in i ett mycket märkligt landskap, ett jättelikt klapperstensfält. Det har uppstått när havet svallat Luleälvsåsen som genom landhöjningen stigit ur havet. Sand och finare partiklar har spolats längre ned. Det är denna sand du gått på några kilometer. Kvar har blivit ett fält av klappersten, som vågorna slipat.

Det är inte mycket som klarar att växa här, men lavarna är specialister på torra ogästvänliga marker. Här hittar du mängder av den vita, bulliga vitlaven och flera andra renlavar. Här växer också den bruna islandslaven, som varit nödföda

för människor i gamla tiden. Den kan kokas till näringsrik gröt. Stenarna är överdragna med kartlavar i olika färger. Varje block är som en jordglob med sin unika världskarta. Den enda större växt som riktigt klarar den magra miljön är förutom tallen det krypande riset mjölon.

Om du går in på stenområdet ser du spår efter att man hämtat stenmaterial i klapperstensfältet. Under 30-40-talet kördes stora massor härifrån över isen med lastbil, för att användas bland annat när man

byggde oljehamnen i Luleå. Det var trots allt en rätt småskalig brytning, och såren är idag övervuxna med lavar.

Gå nu tillbaka till vägen och fortsätt den vidare åt vänster. Den består ännu ett stycke av lös sand, men blir så småningom hårdare.

Inströmnings- och utströmningsområden

Längs vägen syns mycket tydligt hur grundvattnet rör sig i marken. Till vänster är marken torr. Här är inströmningsområden. Det betyder att regnvatten försvinner rakt ner i backen. På sådan torr mark klarar sig tallen bra. Marken är till stor del täckt av blåbärsris.

Till höger om vägen är det utströmningsområden. När grundvattnet är högt sipprar det fram i marken. Gran och björk trivs på sådana områden. På marken växer blåbär tillsammans med skvattram, skogsfräken, revlummer och hjortron. Här finns också en och annan planta av orkidén Jungfru Marie Nycklar.

Vägen kommer nu ut på den större bilvägen igen. Ta till höger och därefter till vänster. Den leder fram till Sandögårdarna, där det ännu, när Skärgårdsleden anlades 2004 bedrevs slätter och hölls kreatur.

Sandöns jordbruksmark

Sandögårdarna anlades som skärgårdsjordbruk redan i slutet av 1700-talet. Fem hemman finns i byn. Fram till 1997 hölls fjällkor för mjölkproduktion. På sensommaren, när vallar och kornåkrar var skördade fick de beta fritt över ön. Det berättas att det långt ifrån gården gick kostigar längs strandskogen. Varje kväll kom korna åter till ladugården för att mjölkas. Som mest har det funnits ett 30-tal mjölkkor på ön förutom ungdjur, hästar, grisar, får och höns. När denna text skrivs finns bara några ungdjur kvar i byn. Delar av vallarna slås fortfarande för att ge foder åt djuren.

En av Sandöns stora gårdar.

Floran byter snabbt karaktär när vi kommer från den mörka skogen ut på vallarna kring

gården. Blåklockor, röllika och smörblommor lyser upp dikesrenarna längs vallarna. Det är ett ljust och öppet odlingslandskap.

Mangårdsbyggnaderna är typiska Norrbotensgårdar, omgivna av ladugårdar och förrådsbodnar. Så ser många gårdar ut i Luletrakten, men de som ligger vid havet hade inte bara jordbruket som sin försörjning. Fiske främst efter lax, liksom säljakt har alltid varit en viktig inkomstkälla. Sandön försåg också många hus i Luleå med brännved.

Vägen gör en lov fram emot boningshusen, viker sedan åt höger där den delar sig.

Det sticker av en bred stig av åt vänster. Följ den! Den leder ned på en mindre vallodling, och vidare in i gammal skog. Håll till vänster på vallen.

Högstammig skog

Skogen på Sandön är på många håll högstammig och högproduktiv. Här går stigen fram mellan höga, grova granar, där det lilla ekorrbåret blommar sirligt på marken. Efterhand blir marken torrare och tallen dominerar alltmer.

Den lilla körvägen kommer åter ut på stora landsvägen (se ovan och nedan).

Efter 500 meter viker en väg ned åt höger (bilden ovan). Följ den ända fram mot havet.

En härlig sandstrand

Vägen kommer ned och slutar blint vid havet. Varför? Jo vintertid är bilvägen plogad och fortsätter som isväg till Junkön, där det finns flera bofasta. Isarna blir vanligen 60-70 cm tjocka och håller till och med lastbilar. Här är det fint att sitta och rasta eller kanske rentav ta sig ett

dopp på sandstranden. I sanden kan du se vilka som traskat före dig. Här finns nog spår av både rådjur och grågäss. Vattnet utanför är en vik av Sandön. Här rastar stora mängder sjöfåglar vår och höst. I kikare kan du kanske upptäcka viggår, småskrakar, grågäss, gräsänder och andra simfåglar.

På sandstranden växer många stråväxter som är specialister på att binda sanden. Bladvass

Blåsäv i strandkanten.

är den högsta, men även några ruggar av blåsäv växer här tillsammans med de lägre agnsäv, salttåg, knapp-säv, krypven och madrör. Särskilt madrör är mycket vanlig och bildar täta bestånd av luftiga vippor.

I den lilla dammen som bildats innanför sandrevet växer den gula topplösa tillsammans med hästsvans, svalting och kärrvial. Den vitblommande, giftiga sprängörten finns här och var. Allteftersom landet höjs ur havet, tar gråal, björk och gran herraväldet. Det syns bra på denna strand.

gå tillbaka stigen upp till stora landsvägen. Följ den till nästa avtagsväg ned mot höger. Den leder ner

till en sommarstugeområde. Alldeles innan stugorna viker en sandig traktörväg av åt vänster. Följ den. Den löper fram c:a 200 m från strandkanten, och är ganska otydlig, varför den markerats med ringar runt träden.

Gammal granskog

Stigen går fram genom en gammal, tät granskog. Granar har fallit och ligger och murknar på backen. Sådana miljöer är mycket viktiga för många sällsynta lavar och svampar. På marken växer ekorrbar, hönsbär, revlumner och den lilla ormbunken ekbräken.

Här finns chans att höra järpens och kungsfågels nälfina stämmor liksom rödhakens sirliga pladder. Den mäktiga hackspetten spillkråka finns här liksom tretåig hackspett, den enda hackspett som har gult på hjässan. Båda hackar hål i trädstammarna och förser på så sätt andra fåglar med bostäder. Den tretåiga hackspetten har dessutom vanan att hacka upp små hål i ring runt stammarna, för att suga sav. Märkena efter detta ser man på stammar här och var.

Ganska plötsligt byter landskapet karaktär och den friska granskogen övergår till skarp tallhed. Det är bara mängden vatten som minskat. Renlavar och tallar ersätter blåbär och granar. Längre fram växlar landskapet mellan lavrik tallhed, blåbärstallskog och blåbärsgrenskog. Men ett är detsamma, skogen är gammal och träden kraftfulla. Särskilt tallarna är flerhundraåriga och många är hålträd, fulla av bostäder åt fåglar, ekorre och mård.

Följ dessa markeringar, det kan även finnas små skyltar på trädstammarna.

Stigen är otydlig och därför markerad. Snart kommer den fram på en annan stig. Tag den åt höger och vik mycket snart tvärt vänster på en stig som sticker av norrut. Stigen går här över sandhed och kan vara svår att se. Den kommer snart fram till en kraftledning, som du ska följa upp på krönet av en rullstensås.

Rullstensåsen

Nu är du på väg upp på krönet av Luleälvsåsen. Du går över sandmark som har bildats på lite olika sätt. De planare delarna är svallad havssand som anrullats på en havsstrand för kanske något årtusende sedan. De kulligare delarna är flygsand – sand som vinden transporterat och byggt dyner av. Väl uppe på krönet, är vi uppe på den gamla rullstensåsen, byggd av sand, grus och sten som Luleälven fört med sig från inlandisen och tappat till botten när älven mötte havet för många årtusenden sen.

Åsen har sedan vallats av vågorna, vilket gjort att finare material hamnat längre ned i sluttningen. Större stenar och block har stannat kvar på åsens krön. Marken är ändå så pass fuktig att både blåbär och lingon trivs. Stanna gärna till på krönet och fantisera om när det här var ett rev, som stack upp ur havet för drygt 1000 år sen. Vågorna slog mot revet. Kanske rastade den tidens jägare och fiskare på revet.

Följ leden och kraftledningen nedför åsens backe.

Brandfältet

Här syns på tallarna att skogen brunnit. Skogsbränder är vanliga på torra skogsmarker. Ofta har de skett minst en gång var hundra år i gamla tider. Idag släcker vi bränder mer effektivt, men förr fick elden leva sitt eget liv, och släcktes bara av regnet eller när elden nådde fram till myrar och sjöar.

Tallen klarar nästan alltid skogsbränder, men får sår i barken, så kallade brandljud, som långsamt läker, när bark och ved växer in från sidorna. Tio meter efter kraftledningen, på vänster sida syns ett sådant brandljud. Se dig sen omkring så upptäcker du flera av dem längs stigen. De ligger på läsidan av branden. Lågorna svepte alltså in bakom tallen och brände såret. Du ser också förkolnade stammar och stubbar. Det är rester av ved som var död redan vid branden, och alltså kunde fatta eld.

Just den här skogsbranden har en alldeles egen historia. Den uppstod i juli 1908, när brinnande

material kom flygande i luften från den brinnande sågen och bebyggelsen på Altappen. Altappen är ön norr om Sandön. Längre fram på vår vandring går leden förbi det nedbrunna brukssamhället på Altappen, där man idag bara ser husgrunderna.

Stigen är trevlig att gå. Vi har nu kommit ned från åsen, ner i ett gammalt landskap av flygsandsdyner. Stigen klättrar upp och ned på kullarna. Överallt kan man upptäcka spår efter den stora skogsbranden 1908.

Du kommer nu fram till en bred stig. Ta denna stig till höger, fortsätt fram till "Snasahögarna", ett dynlandskap mitt i skogen. Fortsätt rakt över, följ stigen som viker av åt vänster, fram till vägen.

Om man nu är nöjd med vandrande kan man följa vägen direkt till Klubbvikens bad och restaurang. Dit är det knappt en kilometer. Men vi rekommenderar att du följer med på en sista sväng runt Sandöklubbens vackra sand och dynlandskap. Den blir två kilometer längre ungefär, men är väl värd

mödan.

Vik i så fall höger vid nästa Y-korsning och följ denna väg rakt fram. Vik inte av någon av sidovägarna, utan gå rakt fram. Stigen kommer snart fram till Sandöns södra strand.

Havsstranden

Den väg du nu följt, var den gamla vintervägen till Junkön. Den gick förr vidare som isväg från den här platsen.

Du står nu på en typisk landhöjningsstrand vid Bottenviken. Längst in växer granskogen på torrare mark. Utanför den kommer gråal och sedan viden och pors. Sedan kommer de höga gräsen bladvass och strandråg och utanför dem lite lägre stråväxter som madrör, norrlandsstarr, östersjötåg och salttåg.

Här finns också många vackra blommor. Tre lila eller blå ärtväxter är framträdande: strandvialen med sina breda blad, kärrvialen med sina smalare och kråkvicker med sina klättrande revor. Här blommar också de höga örterna älgört och strandvänderot tillsammans med de lägre växterna topplösa, vattenmåra och kärrespira.

En mycket liten växt kan du också hitta här, den gulblommande minismörblomman strandrunkel. På salt sandmark växer också en specialist för sån miljö – saltarven. Den har knubbiga blad och en oansenlig vit blomma. Den tål att täckas av sand och tittar snart upp igen.

Vandringen fortsätter nu längs stranden åt vänster. Första 500 meterna är det lite fuktigt med täta mattor av starr och gräs. Sedan blir det torrare och mycket lättgången. Vattenståndet i Bottenviken varierar naturligt med 2-3 meter beroende på vindriktning och väder. Vid riktigt högt vatten kan det vara svårt att ta sig fram längs stranden. Då kan man leta sig väg i strandskogen istället eller gå tillbaka och följa landsvägen till Klubbvikens bad och restaurang. Vid lågt vatten är det en mycket trevlig vandring att följa den södra stranden till Klubbviken. På udden du ser framför dig är det en underbar badstrand och fint ställe att rasta.

Sandreveln

Vattenströmmarna har byggt upp en lång sandrevel ut i havet. Här hittar du många av de växter vi redan nämnt på förra stoppet. Kan du upptäcka de små plantorna av saltarv? Spår i sanden avslöjar strandens fåglar och djur. Små avtryck av klövar berättar att rådjuren ofta söker sig till stranden för att dricka.

Rådjuret är en nyinvandrad art i Norrbotten. Den kom in söderifrån i mitten av 1900-talet och har sen spritt sig i hela länet. Här syns också spåren av vadare som gärna söker mat på stranden. Tre arter ser man regelbundet. Rödbenan har stark flöjtstämma och knallröda ben. Drillsnäppan flyger drillande tätt över vattnet på kupade vingar. Och större strandpiparen springer ryckvis fram på sanden och visslar lite gnälligt och oroligt. När den stannar upp är den väl kamouflerad.

Följ nu stranden vidare. Vid nästa udde har man en bra utsikt över havet. Långt bort syns de större öarna, från vänster Storbrändön, Kluntarna och Junkön. På Kluntarna har Luleå kommun byggt gästhamn och övernattingsstugor man kan hyra. Vi den stora skylten "Kabel" ska du vika upp över sanddynerna till heden.

De levande dynerna

Här är ett levande dynlandskap. Landhöjningen

och vågorna lyfter upp sand på stranden. Vinden för den vidare och bygger dyner. Strandråg och strandvial binder sanden tillsammans med en del andra växter. Här ser du gulblommande renfana och strandglimmen med sina vackra vita blommor. Den lilla saltarven finns här och var, ända uppe på heden. Det är ett levande landskap, som ständigt förändras. Dynerna omformas och vandrar, och från år till år kan man inte riktigt känna igen sig.

Om du har ögonen med dig kan du upptäcka myrlejonens fångstgropar. Myrlejonet är larven till myrlejonsländan. Den ligger nere i sanden i botten av en liten krater den byggt. När en myra ramlar ned i kratern, sprätter myrlejonet sandkort på den så att den trillar ända ned. Där blir den uppäten. Prova om gropen är bebodd, genom att sticka ned en litet grässtrå i gropen. Är någon hemma så märks det väl.

Alldeles innanför stranddynerna tar ett plant landskap vid. Det är urblåsningssytor, gamla havsbottnar där flygsanden blåst bort och bara lite grövre material finns kvar. Här hittar du större strandpiparen. Kommer du nära boet, där de fyra äggen ligger direkt på marken varnar hon hjärtskärande.

Här häckar också stenskvättor. De sitter i toppen av de små tallarna och smacker högljutt. Tallarna är hårt betade av öns älgar. Innanför den torra plana hedmarken tar äldre dyner vid. Här är det mjölon som binder dynerna och tallskogen har börjat få fäste.

Mitt på heden ligger ett stort stenblock av svart gabbro. Hur har det kommit hit? Jo, inlandsisen har en gång lastat av den just här. Den kan komma från gabbroförekomster vid Kallaxhalvön, men är troligen mer långväga.

Stigen är lite otydlig på heden. Den löper parallellt med stranden på 200 meters avstånd. Så småningom syns ett litet dass, som är till för vandrare längs stranden. Därefter kommer en större allmän bastubyggnad närmre stranden. Gå fram till den. Härifrån löper en cementerad väg fram till Klubbvikens bad och restaurang.

Ett jättefartyg på väg ut genom Luleås egen panamakanal.

Luleås Panamakanal!

Vattnet till höger om dig är en grävd farled. Ön på andra sidan där Luleå Segelsällskap har sin hamn heter Likskäret. Den hängde fram till 1960-talet ihop med Sandön i en ö. Tidigare gick farleden till Luleå genom Tjuvholmssundet

mellan fastlandet och Sandön. Hamnarna i Luleå behövde en bredare och bättre farled. Därför grävdes en ny farled just här, och Likskäret och Sandön skiljdes åt. Här kan nu riktiga Panmax-båtar komma in, båtar på 120 000 ton som klarar Panamakanalen.

Klubbvikens badplats och restaurang

Första etappen är nu klar av vandringsleden. Klubbviken är ett av Bottenvikens bästa havsbad med mjuk, vit sand som långgrunt löper ut i vattnet. Vid Klubbviken finns också välförtjänt mat, kaffe, glass eller vad man kan önska. Och förstås en säng att sova i. Bra tältplatser finns i skogen bakom anläggningen. God natt!

Så här fullt med folk kan det vara en vacker sommardag på Klubbviken Havsbad.

Med båtskjuts kommer man sedan över till nästa ö, Likskäret där Luleå Segelsällskap har sin anläggning och hamn. Ett alternativ är att åka direkt till Hindersön med turbåten från Klubbviken och välja att inte vandra sträckan Likskär-Altappen.

LIKSKÄRET-ALTAPPEN

Nästa etapp av vandringen går fram över en sammanhängande ö, som tidigare varit flera öar med namnen Likskäret, Finnklipporna och Altappen. Vandringen går genom tre mycket olika naturområden. Först ett sanddynlandskap, som är en fortsättning på vad du sett på Sandön. Sedan en gammal barrskog, där luften en het dag kan stå alldeles stilla och svärmarna av

broms och mygg kan göra att man springer fort! Sista biten går fram i ett kulturlandskap med gamla odlingsmarker och lövskogar där spåren är många efter en spännande industrihistoria.

Luleå Segelsällskaps klubbstuga på Likskär.

Dynlandskapet kring Luleå segelsällskaps gästhamn

Efter en kort båtskjuts över farleden stiger du iland på Likskäret.

Det finns många öar med det namnet längs kusten. Kanske var det så att man fann ett sjölik som flutit upp på ön, medan den ännu var ett mindre skär. Det lilla skäret blev genom landhöjningen en egen ö, för att sedan förenades med Sandön till en ännu större ö. Så var det fram till 1960-talet, då Likskäret och Sandön åter skiljdes åt, nu med människans hjälp. Då muddrades den nya farleden in till Luleå.

Anläggningen på Likskäret tillhör Luleå segelsällskap. Här finns en fin hamn och härliga sandstränder och sanddyner. Sandlandskapet som fortsätter flera kilometer ut mot öster, är i själva verket till stor del muddermassorna från grävningen av farleden. Här har nu bildats ett stort och vackert sanddynlandskap, med alla de växter som hör till.

Dynerna binds av strandråg, strandvial och saltarv. Här och där blommar renfana och gullris i gult. Man får en bra bild av hur en sanddyn lever och rör sig när man vandrar fram i detta lilla Sahara. Över sandmarkerna hänger sånglärkor

och sjunger, som uppknutna i osynliga trådar och ängsfiplärkor visar upp sin flyktsång, som fallande papperssvalor. Mitt i sandmarken finns också en liten göl, där vadare letar mat, och topplösan blommar i mattorna av norrlandsstarr.

Bakom segelsällskapets anläggning börjar en liten telefonledning. Följ stigen längs ledningen. Snart leder den in i en björkskog.

Där viker ledningen av åt höger. Men stigen du ska följa går rakt fram ned mot en sandstrand med en rad sommarstugor ovanför. Gå in i skogen mellan den första stugan och den andra (från vänster räknat). Där går en gammal körväg. Följ den fram till en bred, upphuggen gata med en kraftledning, som går vinkelrätt mot stigen.

Mitt i gatan viker en otydlig stig av snett mot vänster. Följ den in i skogen, där den viker ytterligare åt vänster och ganska snart kommer fram till en annan kraftledning. Följ den åt höger, norrut. En tydlig stig följer kraftledningen. När stigen efter några hundra meter kommer rakt mot en myr viker både stig och kraftledning åt vänster.

Likskärets gammelskog

Stigen går fram genom Likskärets naturreservat, avsatt för sin gamla, ganska orörda barrskog. På fuktigare mark växer grov granskog, där träden på vissa ställen fallit om varandra som plockepinn. Sådana skogar är mycket värdefulla för sällsynta lavar och svampar. På Likskäret har man hittat många hotade arter bl.a. harticka, rosenticka, ostticka och ullticka.

Skogen ger nästan intryck av fjällskog, eftersom många granar är altaigranar, den smala, kortgreniga gran som är vanlig nära fjällen. Titta gärna på kottar som har fallit. Altaigranen har runda kottfjäll, till skillnad från den vanliga granens något spetsiga. På marken växer täta mattor av blåbär och lingon, och linnean sprider väldoft på högsommaren.

Jättelika myrstackar finns lite varstans. På ön finns alltid älg. Men chansen att se den är liten för djuren är mycket vaksamma. Större är möjligheten att stöta på en orre eller järke som bullrande tar till vingarna.

Stigen går fram över en del högre klapperstenskullar, hårt svallade av vågorna, när öarna först reste sig ur havet. Här växer tallskog och

på marken mattor av renlavar. Den lilla myren där stigen och kraftledningen viker vänster är full av tranbär på vitmossmattorna. I början av juli blommar revorna vackert i rosa. Senare på hösten, helst när det frusit kan man plocka läckra bär.

Efter att man passerat en stuga på höger sida smalnar ön av och vatten syns på båda sidor om stigen. En liten strand syns till höger där man kan svalka fötterna eller kanske ta sig ett litet bad. När stigen sedan går rakt mot ett fritidshus, går man till höger om detta och träffar sen på stigen igen. Vik sen inte av mot några fritidshus, utan följ huvudstigen.

Lövskogen tar vid

Nu byter landskapet karaktär. Barrskogen byts mot en lövskog av främst björk men även gråal, rönn och hägg. Det doftar starkt av pors, älgört och vänderot där du går fram. Snart kommer du in i gamla igenvuxna hagmarker, som förr betats av djur. Liljekonvaljen blommar på försommaren och ängsväxter som teveronika, smultron, kovall och rödblåra växer här rikligt tillsammans med vitpyrola, hallon, brännässla och den praktfulla ormbunken nordbräken.

Här växer också det höga, vackra gräset hässlebrodd som doftar så gott av ämnet kumarin. Förr plockades det för att ge god lukt i garderoberna. Vilda röda vinbär finns det också, det är bara att plocka och äta frampå sensommaren.

På försommarnätterna drar morkullan över

trädtopparna med sitt oårr, oårr psst. Långt in på sommaren hör man lövsångaren och trädgårdssångaren sjunga ihärdigt.

När stigen leder fram mot en öppen glänta ska man inte svänga vänster, utan följa stigen rakt ut på ängen. Stigen går nu vidare genom en allé och passerar den gamla skolan, som nu är privatägt fritidshus.

Allén och skolan

Skolan och allén klarade sig från den stora branden 1908 som brände bort det mesta av skog och byggnader på markerna som ligger framför oss. På det gamla skolhuset bygger hussvalorna sina bon. Tjattrande jagar de insekter över den öppna ängen. Dikeskanterna längs vägen blommar av sommarens många ängsblommor: blåklocka, prästkrage, gulvial, småsnärjmåra, skogskovall, ormröt och rödklöver.

Alldeles efter skolan skall du vika höger på en spångad stig. Här ligger Altappen Turism. Ta vänster där stigen kommer fram på en större körväg. Efter 50 meter, vik höger in på en liten stig. Den stigen leder vidare genom några grindar. Stäng grindarna, det är får innanför stängslen.

När stigen kommer fram på öppna ängsmarker igen viker den tvärt åt vänster. Efter ett kort stycke delar den sig. Gå rakt fram på den vänstra stigen som leder direkt på husgrunden efter den gamla bruksherrgården.

Herrgården och herrgårdsparken

Till vänster om stigen syns grunden efter bruksherrgården. Den brann ned helt vid den stora branden på ön 1908. I herrgården hade då i följd bött tre förvaltare. De hade byggt upp en ståtlig herrgårdspark, som till stor del var gjord av ballastjord. Det var jord från andra delar av världen som skepp förde med sig för att inte vara för lätta när de seglade till Luleå. Där lämnades jorden och skeppen lastades med järn.

Med ballastjorden följde frön från andra delar av världen. Många frön slog rot och de märkligaste växter kunde dyka upp på ön. Många växter togs tillvara och fick ingå i herrgårdsparken, som blev till en riktig botanisk trädgård. Än idag finns mycket ovanliga växter i den nu igenvuxna parken. Här hittar man bland annat popplar, syrener, sibiriska ärtbuskar, häckspirea och bestånd av liten kardborre. Husgrunden efter herrgården är en riktig blomsteräng. Här kan vandraren plocka massor av smultron i juli bland prästkragar, gulvial och blåklockor.

Stigen fortsätter nu förbi herrgårdsgrunden, viker längre fram åt höger och följer ganska nära stranden.

Det gamla brukssamhället

Altappen var i slutet av 1800-talet ett av Norrbottens största industrisamhällen. Kan man tänka sig att mellan 600 och 800 människor bodde här? Här fanns handelsbod, skola, herrgård och arbetarbostäder förutom alla industrianläggningar.

1882 stod ett gigantiskt sågverk färdigt. Altappen var en bra placering, hamnen här var isfri tre veckor längre än hamnarna inne i Luleå. Mängder av timmer flottades hit med Luleälven från Norrbottens skogar. 1879 stod nästa industri färdig på ön, ett valsverk för att valsa järn. Spill från sågen blev bränsle till valsverket. Här byggdes också gjuteri, klensmedja och mekanisk verkstad.

Mitt i december 1890 brann sågverket ned, men byggdes snart upp igen. Den 3 juli 1908 drabbade en ännu värre katastrof samhället. En gnista från en ångbåt antände ett virkeslager och praktiskt taget alla anläggningar och all bebyggelse brann upp. Hundratals människor stod hemlösa och fick fly i båtar till fastlandet utan sina ägodelar. Brinnande material flög till och med ända till Sandön där den knastertorra tallheden fattade eld. Spår efter den skogsbranden syns tydligt i de levande tallarna än idag.

Husgrunder efter Altappens blomstrande industrisamhälle.

Idag kan man gå omkring och titta på husgrunderna efter det som varit och försöka föreställa sig Altappen som ett blomstrande industrisamhälle. Idag är alla gamla husgrunder rena drivhusen för smultron. Det är bara att plocka och äta! Så småningom kommer man fram till en torr backe där den gamla smedjan låg. Grunderna vittnar om många byggnader. Inte bara smultron finns det här utan lite mer speciella ängsväxter som späd ögontröst och käringtand. Mindre hackspetten kan man höra eller se i de gamla träden runtom.

Vi kommer längre fram in på det som från början var den egentliga lilla ön Altappen. Här byggdes det stora sågverket. Idag kan man vandra omkring på grunderna. Spill från sågverket – spinkved – användes för att fylla igen vikar och mellanrum mellan flera små öar för att göra

ön större. Från torrbacken vid smedjorna ser man de märkliga stränderna som alltså består av virkesspill. Tänk att det legat här 100 år! Man trampar verkligen på industrihistorisk mark när man går ned till stranden.

Stränderna längs Altappen består av virkesspill-spinkved

Efter en kort sträcka går stigen på en enkel bro över en våtmark. Därefter ser man gästhamnen till höger. Där angör den båt som ska hämta dig vidare till Lövskärs hamn. På Altappen finns grillplatser, utedass och en raststuga.

HERTSÖN

Hertsön är en av alla öar i Luleå som idag genom landhöjningen blivit landfasta. Men en gång ö, alltid ö. Den har behållit sitt önamn precis som Svartöstaden, Porsön, Stadsön m.fl. stadsdelar i Luleå.

Lövskärs hamn

Lövskärs hamn är både en fritidsbåtshamn och en viktig fiskehamn. Här landas på höstarna stora mängder löja som ska ge den läckra löjrommen. Även lax från de många laxfällorna ute i skärgårdens tas in här vid hamnen för vidare försäljning.

*Från Lövskärs hamn är det nu en vandring längs landsväg en dryg kilometer över till andra sidan Hertsön, till den hamn som kallas Hindersöstallarna. Gå vägen upp från hamnen förbi Kajbaren, som serverar mat och fika för den som så önskar. Vik **inte** in på sommarstugevägen utan gå fram till stora vägen och följ den åt höger fram till bådhamnen, där nästa båtskjuts avgår mot Hindersön.*

Diken, vår tids äng

Dikena längs våra vägar är dagens ängsmarker. De naturliga ängarna försvinner mer och mer, men längs diken lever ängsblommorna kvar och ger mat åt fjärilar och andra blomsterälskare. Vilka ängsväxter ser du längs vandringen?

Hindersöstallarna

Man kan ju fundera på varför en hamn på Hertsön heter Hindersöstallarna. Jo, här hade Hindersöborna byggt häststallar. När man skulle till staden på vintern, tog man hästen till Hertsön, satte in den i stallet under dagen, och fortsatte med bussen in till staden. Några hundra meter före bådhamnen finns ännu massor av bodar och gamla stallar. Idag, när snöskotern ersatt hästen, är de främst snöskoter garage.

OBS! Antingen anländer man med båt direkt till gruvan och då gäller ledbeskrivningen som den är i denna bok. Har man valt att anlända till Hindersön med turbåten kan man vandra tur och retur till gruvan och sedan enligt beskrivningen i boken till Strömmingsören.

HINDERSÖN

Hindersön är en av de största öarna i Luleå skärgård. Här finns ännu många bofasta, som färdas till fastlandet när det behövs med bil eller skoter på isarna eller med båt när det är öppet vatten. Man vet att det bodde människor här redan på 1500-talet. Som mest bodde 148 personer på ön 1930. Jordbruket har varit den viktigaste inkomstkällan med fiske och säljakt som binäringar. Ön har även en rik industrihistoria med gruva, kalkbrott och kalkbränning.

Egentligen består ön av tre gamla öar, från norr Björkö, Hindersön och Gräsön. Mellan öarna fanns sund, som nu blivit vikar. Där ligger dagens hamnar, som ännu bär namnet sund: Västisundet, Norrisundet och Ostisundet.

Kalkhamnen

Vi landstiger vid den gamla utskeppningshamnen för järn och kalk. Här finns nu en liten anlagd gästhamn med toalett, raststuga och eldplats. Helt nära ligger ett par privata sommarstugor. Högar av järnmalm vittnar om den järnmalmsbrytning som skedde på 1840-talet. Malmen upptäcktes 1842. 600 ton malm bröts till dess att gruvan lades ned 1845.

På 1870-talet återupptogs gruvdriften. Törefors AB bröt 3900 ton malm och fraktade denna till masugnen i Töre. Kring 30 personer arbetade vid gruvan. Från den tiden finns ännu en byggnad kvar, det gamla kruthuset som du ser ute på Oxgrundet. Till vänster om den ön finns ett par skär, så nyuppstigna ur havet att skogen inte hunnit komma in. Här finns två större kolonier av skrattmåsar tillsammans med viggår och småskrakar, som gärna drar nytta av det skydd som måsarna ger.

Välgödslad strandvänderot blommar i mängd på skären. Drillsnäppor flyger drillande omkring över vattenytan, och har man tur kan man till och med se havsörn eller fiskgjuse på jakt över havet.

Här nere vid hamnen syns kalk. Det är rester av den kalkbrytning och kalkbränning som skedde på ön i början av 1900-talet. Vid stranden ligger också varphögar, högar av sten med lägre järnhalt som man sorterat bort. Av sådant material har man också byggt en transportväg upp till gruvhålen. Där går nu stigen fram inåt ön. På de torra varphögarna växer både smultron och stenbär. Smultron är en delikatess. Plocka och ät när de blir röda i juli. Stenbär är syrliga och goda, men innehåller mest en stor kärna, inte så mycket fruktkött.

Gå upp till den upprustade kalkkugnen. Den är öppen, så det är bara att kliva på.

Kalkkugnen

Det finns kalkberggrund på Hindersön. Därför är vegetationen på många håll mycket rik, med både orkidéer och liljekonvalj. För husbehov har man brutit och bränt kalk och av den framställt murbruk. I början av 1900-talet startade man kalkbränning i mer industriell skala för att sälja murbruk till fastlandet. Då byggdes kalkkugnen, som nu rustats upp. Under en kort period har man också brutit marmor på ön för tillverkning av gravstenar.

Stigen fortsätter nu efter den gamla transportvägen några hundra meter fram till gruvområdet.

Gruvområdet

Här öppnar sig en glänta i skogen med en plan byggd av varpsten. Även på denna varphög växer smultron. Annars är lavar nästan det enda som klarar den brännrotta miljön. Bakom ligger gruvhålet omgärdat med stängsel. Hålet är 4x4 meter och 18 meter djupt. Det är svårt

Den gamla kalkkugnen från början av 1900-talet.

att föreställa sig, när det är vattenfyllt som nu. Det krävdes alltså rejäla pumpanordningar för att hålla bort allt vatten från schaktet. Längre åt höger inne i skogen finns ytterligare två gruvhål. I skogen vid gruvan har man hittat den sällsynta orkidén skogsfru. Den är nyckfull, och blommar inte varje sommar.

Stigen gör nu en liten böj åt vänster och direkt åt höger. Man passerar en husgrund från gruvtiden och en minnessten som chefen för gruvan, Anders Fornander lät resa över sig själv (!) efter sin insats under åren 1873-75.

Stigen upp till landsvägen

Vissa partier är torra med tall och lavar. Andra ställen är fuktiga med gran, björk och på marken täta bestånd av ekbräken, hultbräken, skogsfräken och blåbär. Pass på, rätt vad det är kan det bullra upp en järpe eller tjäder. Och kanske far en älg iväg mellan träden. Det finns en stark älgstam på ön, och älgjakten i september är höstens stora händelse. Under dagen kommer du att se några älgstam där jägarna kan sitta på pass.

Stigen från gruvområdet upp till landsvägen är trevlig att vandra. Den följer en telefonledning och går fram i en blandskog av gran, björk och tall.

Längs vägen finns stora myrstackar. Där det är gott om gran finns det gott om barr som är byggnadsmaterialet. Myrornas hus är lika stort under som över markytan. Stacken är främst en isolering för att det stora myrboet nere under markytan inte skall frysa under vintern.

Alldeles innan stigen kommer upp på landsvägen viker den lite till höger, och går under en kraftledning. Direkt efter ledningen når du landsvägen. Vägen åt höger leder faktiskt till Luleå under vintrarna. Den fortsätter som isväg ända till Hindersöstallarna, där din båtresa idag utgick. Du ska gå vägen åt vänster.

Några vandrare på en av Hindersöns vackra vägar.

Jordbruksmark och vackra byggnader

Vägen går nu fram genom en vacker jordbruksmark. Man kan nästan känna sig förflyttad till Astrid Lindgrens småländska bondebygd. Åkrar, ängar och hagar omger vackra boningshus, ladugårdar och förrådsbyggnader. Ännu när detta skrivs finns kor på ön, och ängar och dikesrenar slås för att ge vinterfoder. Första gården du passerar heter Nygården.

Innan du kommer fram till en radiomast och ett vägskal finns en riktig liljekonvaljbacke på vänster sida. Längs vägen fram till korsningen står ängsfloran i full blom. Vid midsommartid slår en doft emot av alla blommor man passerar. Här växer inte bara smultron och stenbär utan också blåklackor, kattfot, röllika, ormrot, rödklöver, kråklöver och midsommarblomster. Här finns också det vackra böjda gräset bergslok med sina droppformade småax på rad. Kanelrosen blommar i vackert rosa och vilda röda vinbär bjuder på bär framåt sensommaren.

Vik åt höger vid vägkorsningen, och följ denna väg rakt fram. Vik inte av vägen åt vänster mot Jobikgården, utan fortsatt vägen rakt fram. Leden tar en annan väg dit, via en kort roddled.

Hindersön har haft bofast befolkning sedan 1500-talet.

Nästa större gård heter Östigården. På en torrbacke på höger sida av vägen blommar gul fetknopp och femfingerört, även den med gula blommor.

Följ vägen förbi flera vackra hus och gårdar. Snart ser du den gamla skolan på vänster sida. Skolan lades ned 1960 och fungerar nu som byahus för samlingar. Vik vänster före skolan ned mot stranden och hamnen vid Ostisundet.

Ostisundets fiskehamn

Här kommer man till en riktigt vacker skärgårdsmiljö. Till höger ligger den fina sandstranden som inbjuder till ett dopp. Rakt fram finns sjöbodarna där stora fångster från havet bärgats under årens lopp. I sundet som idag på grund av landhöjningen är en vik, simmar gräsänder, småskrakar och viggas med sina ungar i juli. Tärnor dyker efter småfisk och skattmåsar patrullerar stranden efter något ätbart. Och buskskvättror varnar i buskarna på den öppna marken.

Den torra strandängen är mycket rik på arter. Den mest spännande arten är strandögontröst, en art av ögontröst som är endemisk för Botenviken. Det betyder att den på hela jorden bara finns här! Bland många andra arter växer här också grönländsgäsört, kärrvial, topplösa, slätterblomma, kärrspira, pors, kabbleka, höskallra och krypvide.

Vid Ostisundet finns en roddled. Du tar dig själv över sundet, och har sedan bara 400 meter kvar till Jopikgården där mat och sömn väntar! Sista biten går på en bred, jämn gammal körväg genom en vacker blandskog av gran och tall.

Den vackra Jopikgården erbjuder fantastisk mat och förstklassigt boende.

Jopikgården

Starta vid Jopikgården och följ en stig längs vänstra kanten av den öppna betesmarken ned mot sjön. Stigen går på utsidan av fårstängslet. När stigen närmar sig vattnet viker den tvärt vänster in i skogen, rundar en liten myrmark där man bl.a. kan se hjortron, tätört och Jungfru Marie Nycklar.

Stigen böjer sedan i en vid båge ut mot havet igen. Där fortsätter stigen parallellt med havet, på 20 meters avstånd mot vattnet. När en glänta öppnar sig mot havet, kan du vika ned till stranden och följa denna hela vägen till udden innanför Strömmingsören. Stranden längs hela etappen fram till Strömmingsören är blockig men relativt lättgången.

Vindexponerad blockstrand

Dagens etapp går fram på Björkön. Den heter så än idag, fastän den nu hänger samman med

Hindersön. Här har man en härlig kontakt med det öppna havet. Vågorna gungar rytmiskt in mot blockstranden, frasar och slås sönder mot stenarna.

Sädesärlor springer på strandstenarna och plockar småkryp. Drillsnäppor flyger drillande på kupade vingar tätt över vattenytan. Tärnor skriar och framåt sommaren simmar svärator och småskrakar längs stranden med sina jättekullar av ungar. Har man tur kan man se fiskgjuse patrullera stränderna eller rentav den väldiga havsörnen. I öster ser man Saxskäret, Uddskäret och Brändöskäret, där nästa etapp av vandringen skall gå fram.

Stranden fram till Strömmingsören är ganska enahanda. Bara i början och i slutet finns hållar som når ut i vattnet. Några hållar nära Jopikgården består av den ljusgula dolomiten, en slags kalksten som hör till urberget. Andra hållar består av en gråsvart, vacker skiffer. Men framför allt består stranden av lösa block. Här finns block av den ljusa dolomiten, ofta vackert skulpterade av vattnet. Även den mörka skiffern eller en rostig skiffer med hög grafithalt finns som lösa block liksom grå tuffit, en vulkanisk bergart. Skiffer- och dolomitblock är bara flyttade av inlandsisen ett kort stycke på ön. Andra bergarter som Degerbergsgrenit med stora ögon eller rödaktig Sjöfallskvartsit har kommit mer långväga ifrån med inlandsisens hjälp. Det finns knappast bättre ställe för den som är intresserad av vackra stenar än den strand vi nu går efter. Vågorna spolat bort allt fint material, och de våta, blanka stenarna lyser i alla tänkbara färger.

De flesta av havsstrandens växter hittar man längs stranden. Utanför granskogen kommer oftast en bård av gråal, följd av pors och havtornsbuskar. Särskilt sista biten fram mot sundet till Strömmingsören växer täta snår av havtorn. Du känner lätt igen de låga buskarna på silverfärgade blad, vassa tornar och framåt hösten vackert orangefärgade bär.

Havtorn, c-vitaminrika bär som kan bli läcker sylt eller saft.

De C-vitaminrika bären kan plockas och bli till den läckraste sylt eller saft. Arten har skilda han- och honbuskar. Bara på honbuskar blir det bär. Havtorn är en av de växter som i sina rötter tar hjälp av bakterier som kan fånga luftens kväve och på det viset göda busken. Den finns i landet nästan bara på Östersjöns landhöjningsmarker, där den är den första busken som vandrar in på nybildad mark. Här växer buskar som är decimetertjocka vid roten och tuktade nästan som österns bonsaier.

Mellan buskarna reser sig också några ståtliga örter – strandkvannen med sin runda blomflock, den skarpt luktande strandvänderoten med sina vita eller rosa blomkvastar och älgörten med sina gulvita.

Bland andra mer iögonfallande blommor är den vita strandglimmen, den lila strandvialen, den tidigblommande rosa kärrensplan och den senblommande slätterblomman. Vid midsommartid lyser det av rosa åkerbärsblommor och i slutet av juli är de läckra bären färdiga att plocka. Få bär har en så aromatisk och läcker smak!

Här på stranden finns också flera gräs och halvgräs som är typiska för Bottenvikssträn-

dena. De täta mattorna av det skira madröret finns nästan överallt. Alldeles vid vattenlinjen växer gultäteln i vackra, gracila buketter. Den blommar tidigt, så vipporna blir snart gula på sommaren.

Gultäteln är en endemisk (lokalt begränsad) art för Bottenviken. Den korta agnsäven och den lite längre knappsäven växer i täta mattor tillsammans med östersjötåg (vippan 1 decimeter ned på strået) och salttåg (vippan i toppen). Gulkämpar, en släkting till groblad lyser i början av juli gul när den blommar. Men det är faktiskt bara ståndarknapparna, som lyser och lockar insekter att pollinera. Inte helt olik gulkämpar är den resliga havssältingen som finns lite varstans.

Tre små tjärnar går man förbi. De ligger helt nära stranden och är vid högvatten ännu vikar av havet. Om några årtionden kommer de att bli helt avsnörda från brackvattnet genom landhöjningen. Här är vegetationen frodig av vass, det ståtliga halvgräset blåsäv, älgört och vänderot.

Älgarna kommer gärna ned här för att beta eller dricka vatten. Titta i gyttjan, du kommer säkert att se älgspår. Går du tyst fram kanske du till och med kan få en skymt av skogens konung. På våren söker sig gluttsnäppor, enkelbeckasiner och kanske någon kricka till gölarna för att häcka. Kabblekan blommar vackert och lämnar vidare sin gulfärg till topplösan framåt sommaren.

Klipporna vid sundet mot Strömmingsören

När du kommit fram till sundet innanför Strömmingsören, finns här de ljuvligaste klippor av mörk skiffer som löper ut i vattnet. I hållarna syns isräfflor, repade av inlandsisen. De går i isens rörelseriktning från nordväst mot sydost, medan skiffriheten i berget går vinkelrätt mot räfflorna. Gul fetknopp breder ut sig i täta mattor. Här är det skönt att både sola, bada och rasta om man inte genast vill över till sandstranden på Strömmingsören.

Vid lågvatten går det nu bra att vada över till den lilla ön Strömmingsören.

STRÖMMINGSÖREN

Strömmingsören är den allra mysigaste lilla Robinssonö man kan tänka sig. Namnet kommer sig av att det finns fina strömmingsgrynnor här utanför. Den lilla sandstranden inbjuder till bad, liksom hållar på andra delar av ön. Här på ön kan du vandra fritt och upptäcka mycket spännande. Mitt vad det är kan det studsas upp en skogshare framför fötterna på dig eller lyfta en bullrande orrtupp.

Strömmingsören är en riktig Robinssonö med labrynter, klapperstensfält och två miljarder gammalt urberg.

Labyrinten

Om du startar vid udden och går uppåt slutningen snett till höger, kan du uppe på högsta delen upptäcka en labyrint, byggd av utlagda stenar. Den ligger där klapperstensfältet planar ut till kråkrished, innan den täta, urskogslignande skogen tar vid. Men den är svår att upptäcka. Kråkris breder ut sig i täta mattor och täcker stenarna. Men kom ihåg att den ligger där marken är jämn och i övrigt ganska fri från stora stenar och block!

Labyrinter som denna, byggda av stenar är vanliga i Norrbottens skärgård. Oftast ligger de på en sluttning med klappersten och är därmed väl bevarade. Den här är till stor del övertäckt med

sand men har samma form som andra labyrinter i skärgården. I en sådan labyrint kan man inte gå vilse. Det finns bara en väg som slingrar sig fram varv efter varv innan man når centrum. Där vänder man och går samma väg ut igen. Lär dig att rita en labyrint, se bild sid 36!

I Norrbottens skärgård har man gått i labyrinter för att påverka fiskelyckan och vindarna. Ibland hände det att barn fick sköta arbetet med att gå i labyrinten medan karlarna förberedde näten för fiske. I Sverige finns över 300 labyrinter. En tredjedel av dem finns i Norrbotten. De flesta är byggda under 1700- och 1800-talet, men många är betydligt äldre. Från Medelhavsområdet och Indien är labyrinter kända sedan några tusen år tillbaka. Deras form har bevarats genom tiderna, men anledningen att man byggde dem har varierat. Under hednisk tid ingick de ofta i fruktbarhetsriter. Labyrinter är fornminnen och får ej förstöras. Var varsam när du går fram över dem, så att inte stenarna rubbas.

Klapperstensfält

Det finns stora klapperstensfält på Strömmingsören, så det var ingen brist på byggstenar till labyrinterna. Klapperstensfälten har bildats när ön som ett rev steg upp ur havet och svalades av vågorna för 2-3000 år sedan. Ön är nu över 20 meter hög. Landhöjningen är c:a 90 cm/hundra år. Föreställ dig Strömmingsören vid Kristi födelse. Du skulle knappast känna igen dig från idag!

Beroende på materialets storlek i marken har vågorna skapat klapperstensfält med grövre material eller svallgrusvallar med finare innehåll. Strömmingsörens östsidan och sydduden uppvisar mycket vackra bildningar där man tydligt ser serier av gamla strandlinjer i stenfälten. Mattor av mjölon breder ut sig över stenarna. Varje matta kan i själva verket vara en flerhundraårig individ som breder ut sig som en klon. Så lever också granen på ön. Titta efter så ser du många granar som breder ut sina nedersta grenar och låter

dessa slå rot till nya träd, som bara är delar av samma granindivid.

På norra sidan finns mäktiga klippor av gråsvart kvartsitisk skiffer. Den hör till urberget och är alltså kring 2 miljarder år gammal. I slutningen ovanför finns sandig mark, tillräckligt djup för några backsvalor att bygga sina bon i. Under mattan av kråkbärsris, har de grävt sina bohål. Var varsam när du går här, och slå inte upp ditt tält för nära!

Endemiska växter och andra

På Strömmingsören lever många endemiska växter, arter som bara finns mycket lokalt vid Bottenvikens stränder. På sandrevet där du steg av finns stora bestånd av bottenviksmalört, den grågröna, några decimeter höga plantan som blommar oansenligt i juli. Den saknar krydddoft till skillnad från vanlig malört.

Längs stränderna hittar man också strandögontröst med sina mycket oansenliga vita blommor och klapperögontröst med sina större, ljuslila. Gultåteln som vi träffat på i vågskallet längs Hindersön finns även här.

Längs stränderna finns också grönländsgåsört, en vacker gul blomma med blad liknande rönnlöv. Arten hör till arktiska havsstränder, men har blivit "instängd" i Bottenviken sedan istiden precis som vikaresälen. På ön hittar vi också två små vackra växter: den vitblommande spåda knutnarven på klipporna och den rosablommande strandkrypan som trivs i vattenlinjen. Det märkliga är att blommorna saknar kronblad, det är faktiskt foderbladen som är vackert färgade.

Gul åkermolke, vit strandglim och gul fetknopp fullbordar blomprakten på ön och mängder av smultron och åkerbär ger fest för smaklökarna.

Väljer man att åka turbot till Brändöskär går man valfri väg tillbaka från Strömmingsören till Björkögdärviken där turboten lägger till.

Från sandudden på innersidan av Strömmingsören blir man hämtad med båt till Saxskäret. Den turen går över öppna vatten, men vi rör oss ändå inomskärs. Nu ska vi ut till de yttersta öarna.

Om man kommer till Brändöskär med turbåten kan man välja olika vägar till Saxskäret och därifrån tillbaka till fiskeläget. Beskrivningen här i boken gäller sträckan Saxskäret till fiskeläget, längs den södra stranden.

SAXSKÄRET, UDDSKÄRET, HARASKÄR OCH BRÄNDÖSKÄRET

Saxskäret, Uddskäret, Haraskär och Brändöskäret hänger idag ihop som en enda ö, men var för inte så länge sedan fyra skilda öar. Sänkan mellan Saxskäret och Uddskäret som nu är en myr, var bara för femtio år sen farbar med en mindre båt vid högvatten.

Vi blir avlämnade på Norra eller Södra sidan av Saxskärets västra udde, beroende på vinden. Sedan följer man Saxskärets södra strand som övergår till Uddskärets västra strand. Stranden är relativt lättgången, men man ska vara medveten om att det handlar om att gå på blockmark, nästan hela vägen. Man får ha koncentrationen fäst på var man sätter sina fötter.

Finfina kantareller plockade på Brändöskär.

Blockstrand

Stranden längs Saxskäret påminner om den strand du gick från Jopikgården fram till Strömmingsören. Hårda stormar kan kasta upp driftvallar långt in i skogen. Stora stockar har i början av 1900-talet förts med högvatten långt in på stränderna. Genom landhöjningen har de nu hamnat ännu längre från vattnet och vuxit in i täta gråalsnår.

Utanför albården växer täta havtornssnår. Och nedanför havtornssnåren finns de mest underbara naturrabbatter av strandvial, vänderot och strandråg kantade av strandglim. Det skulle krävas mycket arbete i trädgården för att åstadkomma något så vackert.

Efter några hundra meter passerar man en liten havsvik som just nu håller på att avsnöras till en liten strandlagun. Därefter kommer en torr och fin udde med strandråg och strandglim. Här är fint att sitta och rasta. Vill man bada finns en liten sandstrand bara hundra meter längre fram. På några ställen längs stranden löper slåta, svarta kvartsithällar ned i vattnet.

Några riktiga rariteter kan den växtintresserade träffa på längre fram på stranden. Den ena är den sällsynta strandstarren med sina hängande vackra ax. Den finns i landet bara på Västkusten och högst uppe i Bottenviken. Här på Saxskäret är den påträffad på sydstranden av udden före Svanfjärden samt på näset mellan Saxskäret och Uddskäret.

Den andra arten är den lilla märkliga ormbunken ormtunga som man hittar bland starr och gräs på lite torrare ängsmark vid stranden. Den har två blad, ett litet ljusgrönt, blankt och ett som ser ut som ett ax, där sporena tillverkas. Ormtungan finns i vårt land främst på gräsängar runt kusten. Längst inne i viken finns en liten myr med bl.a. topplösa och flera sävarter. Man kan lätt passera myren på det naturliga blockrevet som ligger som en vågbrytare mot havet. Efter blockrevet kommer en smal udde, ut i vattnet. Vid uddens bas kan man hitta många plantor av ormtunga. Den är svår att upptäcka, men har man väl sett den, ser man den ofta på flera ställen. Den finns lite varstans kring den djupa viken Svanfjärden.

Det gamla sundet mellan Saxskäret och Uddskäret

Så småningom kommer man fram till en låg myr över näset mellan öarna Saxskäret och Uddskäret. Om man vill kan man gå fram och titta norr om ön. Då ser man Estersön, med sin gamla bosättning som fungerade som fast bosättning med jordbruk och fiske till för inte så länge sedan.

Men vandringen fortsätter nu vidare på samma strand som vi följt och kommer nu in på Uddskärets västsida. Utanför ligger den lilla ön Hansgrundet och några små skär, nyuppstigna ur havet. I höjd med dessa finns en härlig udde av haparandamonzonit, där man gärna kan rasta och kanske rentav bada. Men var försiktig, klipporna är mycket hala under vattenlinjen. Ännu bättre bad är det några hundra meter längre fram, där det finns liknande klippor och även en sandstrand.

Haparandamonzoniten

En typisk bergart för Uddskäret och Brändöskäret är Haparandamonzoniten. Det är en vacker bergart med grova kristaller i vitt och svart. Här kan man se hur inlandsisen slipat berget och gjort isräfflor. Längre fram längs stranden kommer några till liknande hållar mot vattnet.

Alldeles innan den lilla udden kan man vika av genom alsnåren 10 meter. Då kommer man in på stora släta hållar. I överkanten av hållarna, nära skogen hittar man en fin stig, som leder resten av vägen fram till Brändöskäret. Följ den åt höger. Den passerar snart den fina hållen med sandstranden.

Haraskärets klapperstensfält

Snart tar stigen höjd och man kommer ut på vackra klapperstensfält, svallade av havet kring Kristi födelse. En, mjölon, kråkbär och mjölke trivs i den torra karga miljön. Här uppifrån är utsikten från det utställda rastbordet hisnande vacker mot väster. Kanske en plats att njuta av solnedgången? Haraskäret hänger nu ihop med den sista ön Brändöskäret. Dit är vandringen nu kort.

Från Haraskäret eller Klubben har man en vidunderlig utsikt västerut.

Brändöskäret

Du har nu kommit till vandringens slutmål, det lilla betagande fiskeläget Brändöskär med sina fiskarstugor och sjöbodas. Idag fungerar dessa som fritidshus, men i gamla tider var hamnen viktig i samband med fiske. Brändöskär var fiskeläge främst för bönder från Fastlandsbrändön, som här hade sina fiskeplatser. Främst fiskade man strömming, som saltades och såldes i Luleå, Haparanda eller på finska sidan. Husbehovsfiske på lax, harr, gädda, abborre, sik och id har också varit viktigt.

Brändöskär var Luleås största fiskeläge och utgjordes 1820 av hela 30 båtlag. Redan 1774 uppförde Brändöborna här ett kapell. Än idag har Nederlule församling gudstjänster i kapellet. Altartavlan som föreställer det stora fiskafånget är målad av Brändöskärs egen konstnär, Erik Marklund. Det var också han som 1957 uppförde den stora, vita Kristusstatyn på Hällgrundet alldeles intill.

Luleå skärgårds vackraste fiskeläge?

Brändöskär har mycket att bjuda besökaren. Här finns en uthyrningsstuga, en bastu, en brunn, en gästhamn, en badstrand och utedass. Det finns också speciellt anlagda grillplatser. Det går utmärkt att tälta runt grillplatserna. Besök också gärna Ola Taubes konstutställning i hans ateljé på Brändöskär. Här bör man ta god tid på sig med att ströva omkring mellan fiskarstugorna eller längs stränderna. Marken under gamla nätställningar, gistgårdar, har fått gödning under långa tider och är nu frodig äng. Här kan den växtintresserade hitta rariteter som topplåsbräken, en liten ormbunke med sporsamlingarna i en egen kvast i toppen.

Det finns en uthyrningsstuga på Brändöskär men det går också bra att ha eget tält med sig!

Att vandra ut på enbuskheden på den sydligaste udden, känns som att vara förflyttad till fjällen. Rätt vad det är skvätter en hare iväg, ännu kritvit om man är där i maj, annars gråbrun.

Storspovarna flöjtar, stenskvättorna smackar och mitt i allt kan en dalripa skrattande flyga iväg. Och kommer man ned mot stranden möter havets fåglar. Roskarl, svärta, småskrak och silltrut – många arter lever här i den yttre skärgården. Genom håll-arna på ön löper många lavagångar, kimberlitgångar, i färger från grön-svart till brunt.

Utanför Brändöskär upphör vintertid den släta fina havsisen och den sönderbrutna packisen tar vid mot öster. Det var i den miljön gamla tiders säljägare färdades, med fäl-båtar som kunde skjutas på isen. Med hjälp av skredstången, en lång skida med ett skyddande vitt segel, kunde den liggande skytten krypa sig fram inom skotthåll.

Framme vid slutmålet är det dags för en riktigt god middag!

SLUTORD

Hoppas du haft en god vandring i en av landets mest spännande skärgårdar. Här finns mycket mer kvar att upptäcka för den som fått blodad tand. Söder om Brändöskär ligger Småskär dit turbåten går. Även här finns ett fiskeläge och ett gammalt kapell.

På Kluntarna 15 km sydväst om Brändöskär finns fina uthyrningsstugor, en naturutställning och en naturstig med information. På Småskär finns en uthyrningsstuga och en bastu. Även till dessa öar går det reguljära båturer.

Rödskallen är en annan mycket speciell ö längre söderut. Där finns den gamla lotsstationen, en fyr, ett kapell och enastående fina fågelmarker. Ja, det är bara början på allt vad Norrbottenskusten och Luleå skärgård har att bjuda. Välkommen åter.

MER ATT FÖRDJUPA SIG I:

Litteratur:

”Din egen lots till Luleå skärgård”, Hederyd, Wallin, Westerberg, Blom, 1999.

”Landet stiger ur havet”, Centek förlag, 1986.

”Norrbottens Museums årsbok 1980-81, skärgård”.

”Norrbottens Natur, årsskrift 1986”.

”Norrbottens synliga historia”, Länsstyrelsen 1992.

”Norrbotten värt en resa”, Länsstyrelsen 1994.

”Från Abborrstenen till Östrecklacken - Namn på öar och undervattensgrund i Luleå skärgård”, Else-Britt Lindblom.

Hemsidor:

www.lulea.se/skargard

www.bottenviken.se

www.lulea.snf.se

www.bd.lst.se

Skärgårdsleden har tillkommit på initiativ av Luleå turistbyrå.

Arbetet med att rekognosera inför skärgårdsleden är gjort av Fritidsförvaltningen på Luleå kommun i samarbete med Thomas Öberg, Natur i Norr.

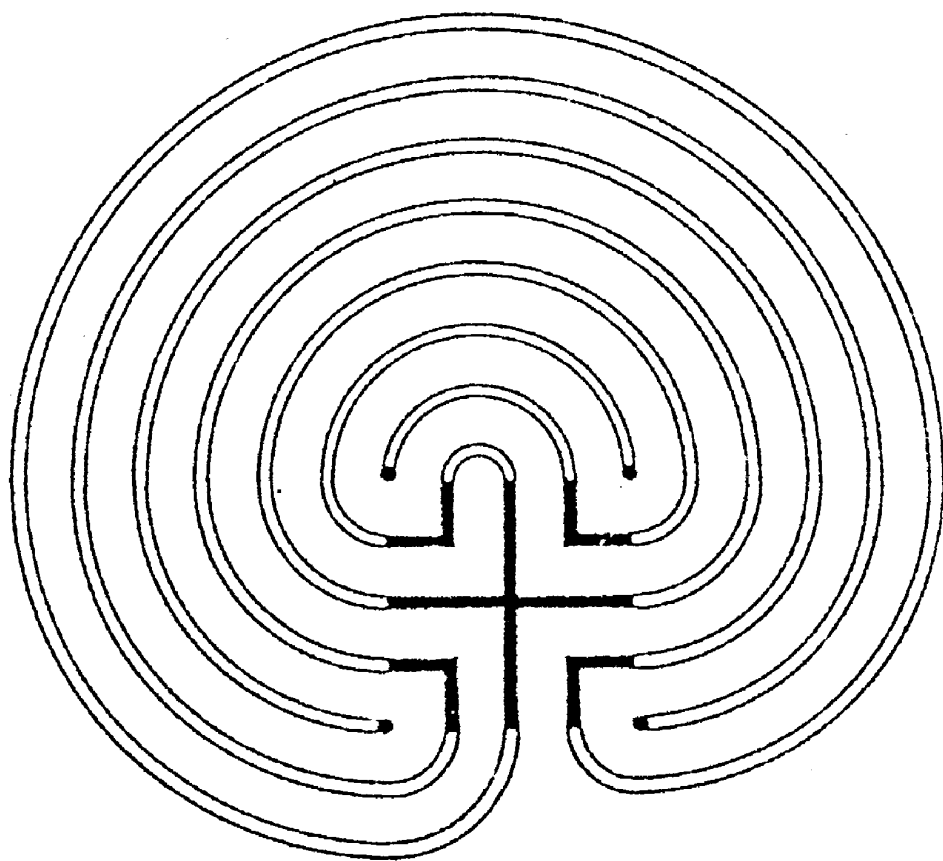
Texten till ledbeskrivningen är skriven av Thomas Öberg, Natur i Norr.

Grafisk formgivning, Lena Nilsson, Luleå kommun, Fritidsförvaltningen.

Denna ledbeskrivning producerades 2009.

LÄR DIG RITA EN LABYRINT!

FÖR MER INFORMATION KONTAKTA

LULEÅ TURISTBYRÅ

Kulturens Hus, Skeppsbrogatan 17

Tel 0920-45 70 00,

Fax 0920-45 70 01,

E-post turistbyra@lulea.se

www.lulea.se/skargard

LULEÅ KOMMUN
Fritidsförvaltningen